

هویت اجتماعی در شهر تهران

بررسی تجربی لایه‌های هویت اجتماعی در شهر تهران

حسین اکبری

عضو هیات علم دانشگاه فردوسی مشهد

مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

سرشناسه : اکبری، حسین، ۱۳۵۸ -
 عنوان و نام پدیدآور : هویت اجتماعی در شهر تهران: بررسی تجربی لایه‌های هویت اجتماعی در شهر تهران/ حسین اکبری.
 مشخصات نشر : تهران : مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، ۱۳۹۴.
 مشخصات ظاهری : ۲۷۷ ص.: جدول، نمودار (بخشی رنگی).
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۷۹۲۸-۳۱-۸ : ۱۱۰۰۰۰ ریال
 وضعیت فهرست نویسی : فیبا
 عنوان دیگر : بررسی تجربی لایه‌های هویت اجتماعی در شهر تهران.
 موضوع : هویت گروهی — جنبه‌های اجتماعی — ایران — تهران پژوهی
 شناسه افزوده : پهرداری تهران. مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران
 رده بندی کنگره : HD۷۵۳/ف۷۵۹ ۱۳۹۴
 رده بندی دیویی : ۳۰۵/۸۰۰۰۱۱۲
 شماره کتابشناسی ملی : ۴۰۸۹۰۰۴

مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

هویت اجتماعی در شهر تهران؛ بررسی تجربی لایه‌های هویت اجتماعی در شهر تهران

تالیف: حسین اکبری
 ویرایش و صفحه‌آرایی: نگارستان حامد
 چاپ: موسسه نشر شهر
 نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۴
 شمارگان: ۱۰۰۰
 بها: ۱۱۰۰۰۰ ریال
 ناشر: انتشارات مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران؛ معاونت علم و فناوری
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۹۲۸-۳۱-۸

کلیه حقوق چاپ برای ناشر محفوظ است.

نشانی: خیابان شرعی، خیابان پل رومی، خیابان شهید اکبری، نبش خیابان آقابزرگی، شماره ۳۲
 کد پستی: ۱۹۶۴۳۵۶۱۱
 تلفن: ۲۲۳۹۲۹۸۲
 http://rpc.tehran.ir info@rpc.tehran.ir

سخن نخست

یکی از ویژگی‌های جامعه امروزی پیچیدگی فزاینده و به تبع آن تفکیکات ساختاری و کارکردی در اجزای جامعه است. این پیچیدگی و تفکیک در مقولات اجتماعی که اعضاء جامعه در آنها عضویت دارند، نیز کاملاً مشهود است که این امر باعث ایجاد چندگانگی در منابع هویت‌یابی اجتماعی افراد شده است. بنابراین یکی از پیامدهای عمده جدید ایجاد هویت‌های اجتماعی چند لایه با پیچیدگی و پویایی بسیار است. این امر باعث گردیده تا هویت اجتماعی بعنوان یکی از پایه‌های تعیین‌کننده نوع نگرش و رفتارهای اعضای جامعه دستخوش تغییر گردد. این تغییرات در وضعیت هویت اجتماعی در کلان شهری مانند تهران که ویژگی آن ناهمگونی زیاد در ساختار اجتماعی است، می‌تواند پیامدهای عملکردی مختلفی را ایجاد نماید.

در راستای شناسایی وضعیت هویت اجتماعی شهروندان تهرانی و ارائه راهکارهایی جهت ارتقای آن، پژوهشی از سوی مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران اجرا که کتاب حاضر حاصل این پژوهش است. کتاب بر روی هفت لایه از لایه‌های هویت اجتماعی متمرکز است و با بررسی‌های اسنادی و میدانی وضعیت این هفت لایه را شناسایی و نقاط قوت و ضعف هر لایه را مشخص کرده است. کتاب با بررسی چالش‌ها و آسیب‌های مرتبط با هر لایه هویت اجتماعی، راهکارهایی را برای تسهیل و ارتقای هر لایه ارائه کرده است.

تاکید کتاب بر هویت اجتماعی شهری و بررسی ماهیت احساس تعلق شهروندان به شهر بعنوان یک مقوله و زیست بوم اجتماعی است. نویسنده سعی نموده است تا با بهره‌گیری از مطالعات میدانی و پیشینه پژوهشی در حوزه مطالعات شهری نقاط قوت و ضعف، تهدیدها و فرصت‌های هویت اجتماعی شهری را شناسایی و راهبردهای مختلفی را در قالب مدل SWOT ارائه نماید.

امید است کتاب حاضر به شناسایی بهتر فرایندهای شهری در شهر پیچیده و پویای تهران کمک کرده و گامی در جهت توسعه اجتماعی شهر تهران برداشته باشد.

بایک نگاهداری

رئیس مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

فهرست مطالب

۱۱	پیشگفتار.....
۱۳	مقدمه.....
۱۷	هویت اجتماعی، مفاهیم و دیدگاه‌های نظری.....
۲۱	هویت اجتماعی.....
۲۳	نظریه‌های و دیدگاه‌های هویت اجتماعی.....
۲۴	نظریه پیرازان پیشرو هویت اجتماعی.....
۲۷	نظریه هویت اجتماعی.....
۳۲	جمع بندی از مبانی مربوط به ابعاد هویت اجتماعی.....
۳۵	ابعاد و لایه‌های هویت اجتماعی.....
۳۸	۱- هویت جنسیتی.....
۴۲	۲- هویت خانوادگی.....
۴۲	۳- هویت محله‌ای.....
۴۴	۴- هویت اجتماعی شهری.....
۴۶	۵- هویت قومی.....
۵۰	۶- هویت ملی.....
۵۶	۷- هویت دینی.....
۶۱	فرا تحلیل ابعاد و لایه‌های هویت اجتماعی.....
۶۴	فرا تحلیل ابعاد و مؤلفه‌های هویت اجتماعی در ایران.....
۶۵	۱- هویت جنسیتی.....
۶۶	۲- هویت خانوادگی.....
۷۱	۳- هویت قومی.....
۷۲	۴- هویت ملی.....
۷۸	۵- هویت دینی.....
۸۲	فرا تحلیل ابعاد و مؤلفه‌های هویت اجتماعی در شهر تهران.....
۸۴	۱- هویت جنسیتی.....
۸۵	۲- هویت محله‌ای.....
۸۷	۳- هویت اجتماعی شهری.....

۹۵	۴- هویت ملی
۹۶	۵- هویت دینی
۹۷	تعریف شهروندان از هویت و تعیین جایگاه خود در مقولات هویتی (جمع بندی فراتحلیل)
۹۹	بررسی تجربی لایه‌های هویت اجتماعی در شهر تهران
۱۰۱	روش تحقیق
۱۰۱	جامعه آماری
۱۰۱	نمونه و روش نمونه‌گیری
۱۰۲	روش نمونه‌گیری
۱۰۳	ابزار گردآوری داده‌ها و نحوه سنجش متغیرها
۱۱۰	اعتبار و پایایی ابزار گردآوری داده‌ها
۱۱۲	مشخصات پاسخ‌گویان
۱۱۸	یافته‌های توصیفی
۱۱۸	الف) وضعیت ابعاد هویت اجتماعی در شهر تهران
۱۵۲	ب) وضعیت متغیرهای مستقل
۱۹۲	یافته‌های استنباطی
۱۹۲	الف) روابط دو متغیره
۲۰۸	ب) روابط چند متغیره
۲۱۹	نتیجه‌گیری و ارائه راهکار جهت ارتقاء هویت اجتماعی
۲۲۱	بحث و نتیجه‌گیری
۲۳۰	شناخت نگرش‌ها، قوت‌ها و ضعف‌های هویت اجتماعی
۲۳۰	۱- هویت خانوادگی
۲۳۱	۲- هویت محله‌ای
۲۳۲	۳- هویت اجتماعی شهری
۲۳۳	۴- هویت قومی
۲۳۴	۵- هویت ملی
۲۳۴	۶- هویت دینی
۲۳۵	بررسی و توصیف آسیب‌ها و موانع شکل‌گیری هویت اجتماعی
۲۳۶	۱- هویت جنسیتی
۲۳۷	۲- هویت خانوادگی
۲۳۹	۳- هویت محله‌ای
۲۴۲	۴- هویت اجتماعی شهری

۲۴۴	۵- هویت قومی
۲۴۴	۶- هویت ملی
۲۴۶	۷- هویت دینی
۲۴۸	ارائه راهکارهای ارتقاء هویت اجتماعی در شهر تهران
۲۴۸	راهکارهای تقویت هویت جنسیتی
۲۴۸	راهکارهای تقویت هویت خانوادگی
۲۴۹	راهکارهای تقویت هویت محله‌ای
۲۵۰	راهکارهای تقویت هویت ملی
۲۵۰	راهکارهای تقویت هویت دینی
۲۵۳	بررسی گزینه‌های مناسب عملی برای رفع تنگناهای موجود در مسایل مربوط به هویت اجتماعی شهری
۲۵۵	برنامه‌ریزی
۲۶۱	تحلیل براساس SWOT
۲۶۴	راهبردها:
۲۶۹	منابع و مأخذ:

پیشگفتار

هویت اجتماعی به این دلیل که پاسخ‌گوی سؤالات اساسی در بُعد تکالیف اجتماعی است، برای افراد جامعه فراهم‌کننده پایه و پشتوانه‌ی فکری رفتار و اندیشه‌های اجتماعی محسوب می‌شود. از این رو، امروزه هویت اجتماعی، به یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین مسائل حوزه‌های مختلف فرهنگی - اجتماعی و زندگی مردم در تمام جوامع به‌ویژه در کشورهایی از ایران تبدیل شده است. هویت اجتماعی در هر شهر، ارتباط نزدیکی با زندگی شهری و تجربه‌ی فرزندهای رندگ شهری دارد. درحقیقت بسیاری از مسائل شهری به‌نحوی به کیفیت و ماهیت هویت اجتماعی شهروندان آن مربوط است. در این میان وضعیت هویت اجتماعی و تغییرات آن در شهرهای بزرگی چون تهران که با رشد سریع جمعیت، حاشیه‌نشینی، توسعه‌ی سریع امکانات ارتباطی و تراکم روابط انسانی مواجه‌اند، بیش از سایر شهرها و مناطق، چالش‌برانگیز است. بنابراین، بررسی وضعیت و ابعاد هویت اجتماعی در شهری مانند تهران با توجه به پیامدهای اجتماعی که رای زندگی شهری دارد، اهمیت دارد. این درحالی است که درک از هویت اجتماعی زمانی میسر است که سویر درست از مفهوم و ابعاد آن را بتوان ترسیم کرد.

کتاب حاضر حاصل مطالعه‌ای درمورد هویت اجتماعی شهروندان تهرانی است. مطالعه در پی بررسی وضعیت و ابعاد هویت اجتماعی شهروندان تهرانی و راه‌های ارتقاء آن است. کتاب از شش فصل اصلی تشکیل شده است. در فصل اول به بررسی مفهوم هویت اجتماعی و ابعاد آن از دیدگاه‌های مختلف پرداخته می‌شود. در این بخش ابتدا مفهوم هویت و هویت اجتماعی تشریح شده و در ادامه نظریات مختلف درمورد هویت اجتماعی ارائه شده است. در فصل دوم لایه‌های اصلی هویت اجتماعی در یک جامعه شهری را توجه به اهداف مطالعه بررسی شده است. در فصل سوم به بررسی مطالعات پیشین درمورد هفت لایه‌ی اصلی هویت اجتماعی در کشور و در شهر تهران پرداخته شده و براساس تحقیقات موجود، فراتحلیلی از وضعیت هویت اجتماعی صورت گرفته است. در فصل چهارم کتاب، مطالعه‌ی تجربی صورت‌گرفته درمورد وضعیت لایه‌های مختلف هویت اجتماعی در شهر تهران آورده شده است. در این بخش از کتاب ابتدا روش تحقیق و نحوه‌ی سنجش لایه‌های هفت‌گانه بررسی شده و متغیرهای مستقل و پیشینه‌ای آورده و سپس نتایج حاصل از تحقیق در دو بخش نتایج توصیفی و نتایج استنباطی ارائه شده است. در این بخش سعی شده تا با ارائه‌ی جدول‌ها و نمودارهای مناسب، نیمی از وضعیت هویت اجتماعی در شهر تهران ارائه و عوامل مؤثر بر آن‌ها آورده شود. در فصل پنجم کتاب نیز با توجه به نتایج حاصل از سه فصل قبل اقدام به نتیجه‌گیری شده است. در این بخش ابتدا درمورد نتایج مطالعه‌ی تجربی بحث شده. در ادامه، نقاط قوت و ضعف و آسیب‌های مرتبط با لایه‌های مختلف هویت اجتماعی در شهر تهران ذکر

شده و در نهایت راهکارهایی به منظور ارتقای هویت اجتماعی در شهر تهران ارائه شده است. در بخش آخر کتاب نیز با استفاده از مدل SWOT و نتایج تحقیق، راهبردهای ارتقای هویت اجتماعی شهری بررسی شده است. در این فصل با توجه به اهمیت هویت اجتماعی شهری در روند زندگی در شهر، سعی شده تا راهبردهایی برای ارتقای آن ارائه شود.

در انجام پژوهش و آماده سازی کتاب حاضر افراد بسیاری یاری گر این جانب بوده اند که در اینجا لازم می دانم از تمامی کسانی که به هر شکل، سهمی در انجام این مطالعه داشتند، کمال تشکر و قدردانی را داشته باشم. از جناب آقای دکتر بابک نگاهداری رئیس مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران و سایر همکاران حوزه ی پژوهشی، مدیریت و مالی مرکز و به ویژه از آقایان دکتر عبدالحسین کلانتری و پیام روشن فکر در گروه پژوهش های راهبردی که پیشنهاد تکمیل پژوهش در قالب کتاب را دادند و نظارت آن را نیز برعهده داشتند کمال تشکر و قدردانی را دارم.

حسین اکبری
شهریورماه ۱۳۹۴

مقدمه

هویت^۱ پاسخ است که فرد به سؤالات «من کیستم» و «به کجا تعلق دارم» می‌دهد (اویسرمن، ۲۰۰۴: ۵). هویت مسئله‌ای است که از دیرباز ذهن انسان را به خود معطوف کرده است و سابقه‌ای به اندازه‌ی زندگی بشریت دارد. انسان‌ها از گذشته‌ی دور، به دنبال تعریف و شناسایی خویش در قالب قبیله، قوم و ملت و نیز کشف تمایزات و شباهت‌های خود با دیگران بودند. همچنان که خداوند فلسفه‌ی اجتماعی آفرینش انسان را چنین ذکر می‌کند:

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي خَلَقْتُكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا» (حجرات: ۱۳)

مفهوم هویت، درحقیقت پاسخی به سؤال «چه کسی بودن» و «چگونه شناسایی شدن» است. پاسخ به این سؤالات است که یک فرد را از دیگران متمایز می‌کند و ارزش‌های او را از ارزش‌های دیگری ممتاز می‌کند؛ تعلق فرد را به گروه و مقوله‌ی اجتماعی خاصی نشان می‌دهد، در نهایت هویت اجتماعی او را تعریف می‌کند و نشان می‌دهد که او کیست و به چه جامعه‌ای و به چه چیزی تعلق دارد. بنابراین، هویت اجتماعی به این دلیل که پاسخ‌گوی سؤالات اساسی در بُعد تکالیف جامعه‌ای است، برای افراد جامعه فراهم‌کننده‌ی پایه و پشتوانه‌ی فکری برای رفتار و اندیشه‌های اجتماعی محسوب می‌شود. این در حالی است که امروزه افزایش ارتباطات جهانی و جهانی‌شدن، رواج ارزش‌های گوناگون، قرار گرفتن در معرض اندیشه‌ها و گرایش‌های مختلف، باعث ایجاد تغییرات فرهنگی بسیاری در جوامع مختلف شده است. درحقیقت جهان امروز، جهانی شبکه‌ای است؛ مجموعه‌ای به‌هم‌پیوسته از ویژگی‌های فرهنگی که بی‌مرکز، درهم‌تنیده و چندوجهی است.

در دنیای شبکه‌ای، هویت سرچشمه‌ی معنا و تجربه است؛ اما منابع هویت‌ساز در حال دگرگونی شده‌اند. مکان، فضا، زمان، فرهنگ، جامعه و دولت^۲ در مقیاس با گذشته نقش‌هایی متفاوت دارند. امروزه افزایش ارتباطات جهانی و جهانی‌شدن، باعث ایجاد تغییرات فرهنگی بسیاری در جوامع مختلف شده است. رواج ارزش‌های گوناگون، قرار گرفتن در معرض اندیشه‌ها و گرایش‌های مختلف، انسان امروزی را در چنان از خود بیگانگی‌ای فرو برده که انسان خود را به فراموشی سپرده است (گل‌محمدی، ۱۳۸۰). شخصیت انسان امروزی معجونی است از کثرت ارزش‌ها و هنجارهای (ناهمخوان) که او را در کشاکش مسیرهای زندگی به حیرانی کشانده است. تحولات سریع اجتماعی و فرهنگی، احساس بی‌قدرتی سیاسی و گرفتارشدن در روند اقتصاد جهانی‌شده، شخصیت انسان امروزی

1. Identity

2. state

را در چنان بی‌ثباتی قرار داده که نمی‌داند «کیست» و «چه می‌خواهد» و «به کجا می‌رود». بنابراین، امروزه با توجه به کثرت هویت‌های کسب‌شده توسط فرد در جامعه، هویت اجتماعی دچار نقصان شده و پایه و اساس شخصیت متعهد به جامعه مورد تهدید قرار گرفته است.

بنابراین هویت به‌مثابه‌ی شالوده‌ی فکری یک فرد، جزء اساسی‌ترین مسائلی است که نسل امروز با آن درگیر است. پاسخ‌گویی به سؤالات درباره‌ی «خود» و «ریشه‌ی خود» با وجود هجوم انواع عناصر ناهمخوان اهرمی است که سرنوشت آینده‌ی هر اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ زیرا اعضای اجتماع در صورتی می‌توانند در راه آبادانی و سازندگی اجتماع خود گام بردارند که به آن احساس تعلق داشته باشند.

درحقیقت دانستن اینکه من «که هستم؟» دانستن این است که من «کجا قرار دارم». هویت من توسط پابندی‌ها و تشخیص‌هایی تعیین می‌شود که فراهم سازنده‌ی چهارچوب یا افقی است که از درون آن می‌توانم در هر مورد تلاش کنم و تعیین آنچه خوب یا ارزشمند است یا باید انجام پذیرد و یا باید از آن حمایت شود یا با آن مخالفت کنم، بپردازم. دانستن اینکه من کیستم؟ جهت‌گیری به سمت فضایل اخلاقی است که در آن پرسش‌هایی مربوط به خوب و بد اصالت و وفای پدیدار می‌شوند. بخشی از چنین رهیافتی به مفهوم هویت، معطوف به رشد تاریخی پای‌بندی‌های ارزشی و تشخیص‌هایی خاص مانند ملیت است. بخش دیگر مسئله به پرسش درباره‌ی «چه کسی» مربوط می‌شود که منای قرار دادن یک فرد به‌مثابه‌ی هم‌سخنی بالقوه در اجتماع هم‌سخنان است. این امر با درک هویت خوب، آشنایی روابطمان با دیگران و نقش‌های اجتماعی‌مان سروکار دارد. به‌منظور پاسخ‌گویی به چنین پرسشی لازم است که فرد موقعیت خویش را بشناسد (توجیدفام، ۱۳۸۰: ۳).

در یک کلام می‌توان گفت: اینکه «من کیستم» و «چه بودم» تعیین‌کننده «چه خواهیم شد» است. بنابراین، آگاهی و تعلق به هویت اجتماعی می‌تواند تضمین‌کننده‌ی احساس برتری از خودگذشتگی به اجتماع فرد باشد. در شهر امروزی مانند تهران که در روند رشد سریع و برق‌آسایی چند دهه به یک اثر شهر تبدیل شده است، اهمیت این امر دو چندان است. شهروندان این کلان‌شهر با مهاجرت از نقاط یک به یک به مکان جدید پا گذاشته و زندگی می‌کنند، درحالی‌که هویتشان در مکان دیگری شکل یافته است و در شهر جدید با اقتضائات و عناصر هویتی جدید و بعضاً ناهمخوان با هویت قبلی خود مواجه شده‌اند. بنابراین، در این مسیر این افراد یا باید هویتی جدید کسب کنند و یا دچار نوعی سردرگمی هویتی شوند. البته با توجه به لایه‌لایه بودن هویت اجتماعی، این مسئله در برخی از لایه‌ها به‌ویژه آن‌ها که با زندگی شهری گره خورده‌اند، نمود بیشتری دارد. این مسئله در وهله‌ی اول نمی‌تواند پیوند و تعلق برای فرد به همراه آورد و شهروندی در این کلان‌شهر ساکن می‌شود که فاقد پیوستگی لازم با شهر خود است.

براین اساس، هدف اصلی کتاب حاضر، «شناسایی و ارزیابی ابعاد و عناصر هویت اجتماعی و راهکارهای ارتقای آن در میان شهروندان تهرانی» است. برای نیل به این هدف کتاب حاضر در پی پاسخ‌گویی به سؤالات زیر است:

- ویژگی‌ها و وضعیت ابعاد و مؤلفه‌های هویت اجتماعی (در ابعاد نظری و تجربی) کدامند؟

- عوامل مؤثر بر ابعاد مختلف هویت اجتماعی (در شهر تهران) چیست؟

- یافته‌های مطالعات انجام‌شده در مورد هویت اجتماعی در کشور، خاصه در شهر تهران چگونه قابل توصیف هستند؟

- گزینه‌های مناسب و عملی برای رفع تنگناهای موجود در مسائل مربوط به هویت اجتماعی و به‌ویژه هویت اجتماعی شهری (با تمرکز بر شهر تهران) کدامند؟

www.ketab.ir